

Галака С.П.*

ООН ТА НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ

У статті розглядається роль ООН у галузі нерозповсюдження ядерної зброї.

Ключові слова: ООН, ядерна зброя, МАГАТЕ, мир, безпека.

The article deals with the UN role in the nuclear nonproliferation area.

Key words: UN, nuclear weapons, MAGATE, peace, security.

В статье рассматривается роль ООН в области нераспространения ядерного оружия.

Ключевые слова: ООН, ядерное оружие, МАГАТЭ, мир, безопасность.

ООН відіграє провідну роль у зусиллях світової спільноти з нерозповсюдження ядерної зброї та ядерного роззброєння. Виходячи зі статутної мети ООН – підтримання миру та безпеки у світі, організація робить значний внесок у справу нерозповсюдження ядерної зброї. Саме у цій галузі діяльність ООН проявилась найбільш яскраво та плідно.

ГА ООН обговорювала всі важливі ініціативи у галузі ядерної енергії та нерозповсюдження ядерної зброї, починаючи від «Плану Баруха». Було прийнято низку резолюцій про заборону ядерної зброї. ООН відіграла визначну роль у розробці та підписанні багатьох угод та договорів у галузі роззброєння та нерозповсюдження, включно із ДНЯЗ. У штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку раз на п'ять років відбувались конференції з розгляду дії Договору та конференція 1995 року, що прийняла рішення про його безумовне й безстрокове подовження. ООН тісно співпрацює з організаціями, що грають помітну роль у підтриманні існуючого режиму нерозповсюдження. Так, МАГАТЕ щороку надсилає до ГА ООН звіт про свою діяльність і він обговорюється на пленарному засіданні [1].

Згідно Статуту ООН (ст.26), головним органом організації, що несе відповідальність за підтримання миру та безпеки у світі, є Рада Безпеки ООН. Ядерні держави погодились на прийняття резолюції РБ ООН щодо надання позитивних гарантій безпеки. Особливе значення мало прийняття РБ ООН 19 червня 1968 року резолюції 255 (1968), яка встановлювала, що агресія із застосуванням ядерної зброї або загроза такої агресії проти держави, що не володіє ядерною зброєю, вимагатиме від Ради Безпеки, і в першу чергу, від усіх її постійних членів - ядерних держав – негайних дій у відповідності з їх зобов'язаннями згідно зі Статутом ООН. Ця резолюція мала ключове значення для підписання Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ). Історія її прийняття свідчить про складну і тривалу дипломатичну боротьбу, що їй передувала, в ході якої держави, що не володіють ядерною зброєю, наполегливо добивались включення відповідних положень у текст ДНЯЗ, що зобов'язували б держави, що володіють ядерною зброєю, негайно застосувати усі необхідні заходи для відсічі ядерній агресії. Усі ядерні держави, особливо найпотужніші – СРСР та США, не були готові піти на надання таких гарантій. У результаті

* доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

пошуку складних компромісів 12 червня 1968 року – у день схвалення ГА ООН Договору про нерозповсюдження ядерної зброї – три ядерні держави – США, СРСР та Великобританія внесли проект резолюції щодо позитивних гарантій безпеки на розгляд Ради Безпеки ООН. Резолюцію було схвалено 19 червня 1968 р. За неї проголосували 10 членів Ради, 5 членів утримались (Франція, Алжир, Індія, Пакистан та Бразилія). Прийняттю резолюції 255 передували попередньо узгоджені ідентичні заяви трьох ядерних держав щодо змісту резолюції, які іноді називають спільними гарантіями безпеки [2].

Негативні гарантії були надані односторонніми заявами ядерних держав у 1978 році і підтверджені ними у квітні 1995 року, перед конференцією щодо подовження ДНЯЗ. 11 квітня 1995 року РБ ООН одногослосно схвалила резолюцію 984, яка йшла далі резолюції 255 (1968), закликаючи держави, що володіють ядерною зброєю, здійснювати швидкі дії у відповідь на агресію із застосуванням ядерної зброї проти держав, що не володіють ядерною зброєю. Ця резолюція вимагала від усіх держав здійснювати ефективні заходи у напрямі ядерного роззброєння та підготовки договору щодо всеосяжного та повного роззброєння під суворим та ефективним міжнародним контролем [3].

Однак держави, що не володіють ядерною зброєю, особливо країни, що не приєдналися, не були задоволені цими резолюціями і вимагали підписання міжнародної конвенції щодо гарантій безпеки. Визначні спеціалісти у галузі нерозповсюдження ядерної зброї Дж. Банн та Р. Тімербаєв вказують, що негативні гарантії безпеки, що містяться в односторонніх заявах деяких ядерних держав, мали суттєві виключення і жодна з них не являє собою юридичного зобов'язання. Вони пропонують, щоб ООН прийняла резолюцію щодо надання гарантій безпеки державам, що не володіють ядерною зброєю, яка повинна містити чіткі зобов'язання держав, що володіють ядерною зброєю, «не застосовувати та не загрозувати застосуванням ядерної зброї» проти держав-членів ДНЯЗ, що не володіють ядерною зброєю, «без застережень або обмежень» [4]. На жаль, ця ідея не знаходить підтримки на рівні керівництва ядерних держав. Більш того, нова ядерна доктрина Росії свідчить про зростання ролі ядерної зброї у захисті інтересів національної безпеки країни та зниження «ядерного порогу».

ООН активно діяла у випадку виникнення загрози розповсюдження ядерної зброї, порушення або підозри щодо можливого порушення окремими державами-членами ДНЯЗ Договору.

Дуже важливу роль відіграла РБ ООН у демонтажі ядерної програми Іраку, що могла привести до створення ядерної зброї. З цією метою, у відповідності до резолюції РБ ООН 687 (1991), схваленої 3 квітня 1991 року, було створено Спеціальну комісію з Іраку (UNSCOM). Резолюція вимагала від Іраку «безумовного підтвердження його зобов'язань згідно ДНЯЗ» та «безумовної відмови від набуття або створення ядерної зброї» і передачі усього ядерного матеріалу під контроль МАГАТЕ та вивезення ядерного матеріалу, придатного для виготовлення ядерної зброї. Резолюція надавала Спецкомісії право на інспекції для контролю за виконанням Іраком її вимог. Резолюції РБ ООН 707 (1991) та 715 (1991) вимагали від Іраку виконання резолюції 687(1991) та співпраці із Спецкомісією по Іраку і МАГАТЕ [5].

До кінця 1998 року Спецкомісія здійснила понад 250 інспекцій на виконання резолюції 687 (1991). Після того, як Ірак припинив 5 серпня 1998 року співробітництво зі Спецкомісією та МАГАТЕ, РБ ООН прийняла 9 вересня 1998 року резолюцію S/1194, яка закликала Багдад до виконання резолюції 687 (1991). Внаслідок відмови Іраку 31 жовтня 1998 року співробітничати зі Спецкомісією та МАГАТЕ РБ ООН прийняла 5 листопада резолюцію S/1205, яка засуджувала ці кроки Багдаду і вимагала безумовного і негайного

відновлення співробітництва. Внаслідок того, що Ірак не виконав цих вимог, Спецкомісія 15 грудня відкликала свій персонал з іракської території. На заміну Спецкомісії з Іраку резолюцією РБ ООН 1284 (1999) було створено Комісію з моніторингу, перевірки та інспекцій (UNMOVIC), з метою створення постійної системи перевірок та моніторингу виконання Іраком своїх зобов'язань припинити розробку ЗМЗ. Виконавчим головою комісії генсек ООН призначив Х. Блікса [6]. Оцінюючи результати діяльності Спецкомісії з Іраку, варто відмітити, що, незважаючи на суттєві труднощі та незгоди між провідними державами щодо її діяльності, їй вдалося виконати головну задачу – зупинити програми створення ЗМЗ Іраку і знищити основну інфраструктуру розробки та виробництва хімічної, біологічної та ядерної зброї, запаси хімічної зброї та балістичні ракети.

Розслідуванням, проведеним після війни 1991 року було встановлено, що Ірак порушив ДНЯЗ, не надавши повної інформації про свою ядерну діяльність та не поставивши її належним чином під міжнародний контроль, а також незаконно виготовляючи матеріали, що розщеплюються, та інші компоненти ядерної зброї. Ця таємна воєнна ядерна програма Іраку існувала паралельно з офіційною, мирною ядерною програмою, що знаходилась під контролем МАГАТЕ. В ході операції «Буря в пустелі», освяченої РБ ООН, та по її завершенні були виявлені порушення зобов'язань Іраку згідно ДНЯЗ. Ці порушення стали підставою для прийняття резолюції РБ ООН № 687 від 3 квітня 1991 року. Ця резолюція забороняла Іраку набуття та створення ядерної зброї, будь-яких її компонентів, збройових ядерних матеріалів, дослідницьких або допоміжних об'єктів. Усі відповідні напрацьовані компоненти та матеріали мали бути знищені, вивезені або знешкодовані під наглядом МАГАТЕ. Завдання ліквідації ядерного потенціалу Іраку покладалась на генерального директора МАГАТЕ. Агенція мала вирішувати цю задачу у співробітництві та з допомогою Спецкомісії ООН з Іраку (UNSCOM). Резолюція РБ ООН № 715, прийнята 11 жовтня 1991 року, вводила жорсткий контроль та перевірку дотримання Іраком своїх зобов'язань щодо нерозповсюдження ядерної зброї [7].

У 2002 р. США ініціювали вимоги завершити роззброєння Іраку, а обговорення в ООН призвело до поновлення інспекцій на території Іраку. Згідно резолюції Ради Безпеки ООН №1441 від 8.09.2002 з грудня 2002 року по березень 2003 р. на території Іраку відбувались інспекції UNMOVIC, які не виявили зброї масового знищення. МАГАТЕ також не підтримала звинувачення на адресу Багдаду у продовженні спроб створення ядерної зброї. США та Великобританія, зі свого боку, наполягали на порушенні Іраком низки резолюцій Ради Безпеки ООН, включно із резолюцією №1441. Готувалась для прийняття у РБ ООН нова резолюція, що стала б юридичною підставою для проведення силової операції проти Багдаду під приводом покарання Саддама Хусейна за створення ЗМЗ, але загроза застосування права «вето» при голосуванні у Раді Безпеки з боку Росії та Франції, латентна протидія їй з боку КНР змусили ініціаторів резолюції – США, Великобританію та Іспанію, - відмовитись від голосування, оскільки його провал загрожував вилитись у повномасштабну кризу Ради Безпеки ООН.

Як відомо, США та їхнім союзникам, попри всі зусилля, не вдалося знайти на території Іраку доказів відновлення ядерної програми чи програми створення інших видів ЗМЗ.

Одним із найбільш складних казусів у галузі нерозповсюдження ядерної зброї, до спроб вирішення якого була залучена ООН, є північно-корейський. Після зупинки 8 квітня 1994 року реактора у Ньонбйон міністр оборони США Вільям Перрі заявив 3 травня 1994 року про можливість вилучення із палива, що відпрацювало, достатньої кількості плутонію для виготовлення чотирьох або п'яти ядерних бомб. 14 травня 1994 року КНДР ого-

лосила, що проводиться заміна палива у реакторі Ньонбйон, але інспекції МАГАТЕ не було відновлено. Коли ж, на вимогу МАГАТЕ, його інспектори були нарешті допущені в Ньонбйон для спостереження за цією операцією, їм не надали можливості взяти зразки палива, щоб переконатись, що з нього не вилучали плутоній. 27 травня 1994 року Генеральний директор МАГАТЕ Ханс Блікс у листі членам Ради Безпеки ООН попереджав, що КНДР проводить вивантаження палива з реактора прискореними темпами, і МАГАТЕ може втратити можливість винести вердикт щодо того, чи порушував Пхеньян ДНЯЗ, чи ні [8]. У адресованому Раді Безпеки ООН листі від 2 червня 1994 року Х.Блікс стверджував, що Агентство не зможе упевнитись у тому, що ядерний матеріал, що знаходиться під контролем КНДР, не використовувався не за призначенням, що дало підстави підозрювати КНДР у вилученні плутонію для виготовлення ядерних вибухових пристроїв [9].

Наступне загострення ситуації сталося 13 червня 1994 року, коли КНДР оголосила про намір вийти з МАГАТЕ. Мотивація Пхеньяна зводилась до звинувачення Агентства у припиненні технічної допомоги, що надавалась ряду північнокорейських проектів. МАГАТЕ посилалась на відмову КНДР допускати її інспекторів на ядерні об'єкти країни [10]. Американська преса і деякі республіканські політики виступали проти поступок КНДР і за готовність до війни, якщо це буде необхідним, щоб зупинити просування Пхеньяна по шляху до отримання ядерної зброї [11].

США намагались примусити Пхеньян до поступок шляхом запровадження широких санкцій, до яких прагнули залучити Японію й КНР [12]. Але Японія і Китай не підтримали ідею санкцій через побоювання, що північнокорейський режим, будучи загнаним у кут, розпочне акти терору, або й війну. Прорив було досягнуто в результаті місії колишнього президента США Дж. Картера до Пхеньяна у червні 1994 року. Північнокорейський лідер Кім Ір-Сен погодився не тільки на відновлення інспекцій МАГАТЕ, але й на демонтаж реакторів у Ньонбйон в обмін на побудову легководних реакторів та зобов'язання США не застосовувати ядерну зброю проти КНДР [13].

Нажаль, ООН не вдалося вирішити корейську проблему, і переговори було пізніше відновлено вже у 6-сторонньому форматі.

Окрему сторінку діяльності ООН у галузі нерозповсюдження ядерної зброї становить казус Ірану. Жодного порушення ДНЯЗ чи гарантій МАГАТЕ Тегераном доведено не було, але логіка дій Ірану, масштаб та спрямованість його ядерної програми, розробка балістичних ракет викликають у світового співтовариства, особливо у США та їхніх союзників, підозри щодо намірів іранського керівництва створити ядерну зброю. Парадокс полягає у тому, що досі усі встановлені дії Тегерану формально не виходили за рамки ст.4 ДНЯЗ, що стверджує право держав-членів, що не володіють ядерною зброєю, використовувати ядерну енергію у мирних цілях. При цьому Іран висуває амбітні плани щодо розвитку ядерної енергетики та виробництва медичних препаратів.

У вересні 2009 року відбулось обговорення проблеми під час вересневих заходів в рамках ООН. США намагались добитися введення жорстких санкцій проти Ірану за невиконання рішення Ради Безпеки ООН щодо призупинення ядерної діяльності. Ці санкції мали включати, зокрема, заборону на поставки очищеного бензину до Ісламської Республіки. Але прийняття нової резолюції РБ ООН, яка мала створити для цих санкцій юридичні підстави, гальмувалось позиціями двох постійних членів Ради Безпеки – Росії та КНР, що виступали за продовження переговорів з Іраном [14].

24 вересня 2009 р. на надзвичайному засіданні РБ ООН на найвищому рівні було прийнято резолюцію РБ ООН №1887 на підтримку нерозповсюдження ядерної зброї, що непрямо критикує Іран та КНДР. Вона містила заходи із посилення контролю і право дер-

жав-виробників вимагати повернення ядерних матеріалів та устаткування, якщо сторона, що отримала їх, порушує ДНЯЗ або виходить з нього. Резолюція передбачала також посилення заходів безпеки зберігання ядерних матеріалів та більш жорсткий експортний контроль. Було також наголошено, що порушення ДНЯЗ тягне за собою відповідальність навіть у випадку виходу з нього [15]. Резолюція є спробою створити юридичні підстави для можливих санкцій проти таких держав, як КНДР, що вже вийшла з ДНЯЗ, та Іран, який підозрюють у військових ядерних амбіціях на порушення Договору.

На початку 2010 повідомлялось із посиланням на колишнього голову Центрального командування збройних сил США генерала Д.Петреуса, що Пентагон має готовий план дій на випадок провалу переговорів з Тегераном і ядерні об'єкти Ірану залишаються вразливими для авіа удару. Спостерігачі відмічали, що ця заява, як і погрози Ізраїлю нанести превентивний авіаудар по іранських ядерних об'єктах, є засобом тиску на Іран з метою вирішення проблеми дипломатичним шляхом. У лютому 2010 президент Ірану М.Ахмадінежад оголосив, що Іран починає збагачення урану до рівня 20% для реактору у Тегерані, що виготовлятиме з нього медичні ізотопи. Іран пішов на цей крок, незважаючи на попередження західних держав, що це неминуче призведе до нових санкцій проти іранського режиму [16].

Вірогідно, що відкритий перехід Ірану до збагачення урану до рівня 20% сприяв зближенню позицій США та Росії з іранського питання, чому посприяло підписання у квітні 2010 двостороннього договору щодо скорочення стратегічних ядерних озброєнь.

Іран намагався перешкодити прийняттю більш жорсткої резолюції Ради Безпеки ООН, підписавши угоду щодо збагачення урану з Туреччиною та Бразилією. Розрахунок Тегерану базувався на тому, що Туреччина і Бразилія на час розгляду резолюції були непостійними членами Ради Безпеки і це, як мінімум мало б пригальмувати прийняття четвертої резолюції щодо санкцій проти Ірану. І справді, Туреччина оголосила, що переговори щодо санкцій мають бути відкладені мінімум на 30 днів, а Бразилія заявила, що не прийматиме участі в обговоренні проекту резолюції. До того ж, проект резолюції не передбачав заборони на поставку Ірану російських зенітно-ракетних комплексів С-300, що могли створити загрозу ізраїльським чи американським ВПС у випадку прийняття рішення щодо нанесення авіаційного удару по ядерних об'єктах на іранській території [17].

Незважаючи на маневри Тегерану, на цей раз йому не вдалося вбити клин у відносини між США та Росією і Китаєм. Американсько-російське «перезавантаження», що розпочалось із приходом до влади у Вашингтоні адміністрації Б.Обами, призвело до низки взаємних поступок і до зміни загальної парадигми цих відносин. Москва і Вашингтон активно просувались на шляху зближення своїх позицій із широкого кола світових проблем. Зокрема, більш обережна політика Сполучених Штатів на пострадянському просторі дозволила їм отримати сприяння Росії з афганського питання, що було однією із іманентних умов успіху афганської політики Б.Обами. Значення транзиту через територію Росії до Афганістану підвищувалось низкою масштабних нападів на американські військові конвої на території Пакистану, що створювало потенційну загрозу життєво важливому постачанню сил НАТО в Афганістані.

Прийнята на конференції з огляду дії ДНЯЗ у травні 2010 підсумкова декларація закликає до створення зони, вільної від ядерної зброї на Близькому Сході та проведення з цією метою конференції з ядерної тематики за участі Ірану та Ізраїлю. Однак офіційний Тель-Авів від участі у конференції відмовився, бо у декларації, яку підтримали усі 5 офіційно визнаних ядерних держав, міститься заклик до Ізраїлю приєднатись до ДНЯЗ як держава, що не володіє ядерною зброєю та допустити інспекторів МАГАТЕ на свої ядерні

об'єкти. США обумовили можливість проведення конференції встановленням міцного миру на Близькому Сході та дотримання усіма країнами-учасницями зобов'язань згідно ДНЯЗ. Про це заявив радник президента з національної безпеки генерал Дж.Джонс. А президент Б.Обама звинуватив Іран у відмові «виконувати зобов'язання у відповідності до ДНЯЗ». Фактично, це могло поставити під загрозу ідею проведення конференції, наміченої на 2010 р. [18]

6 червня 2010 року було прийнято нову резолюцію Ради Безпеки ООН, що передбачала посилення санкцій проти Ірану. Вона стала вже четвертою резолюцією РБ ООН по Ірану у зв'язку із його контрверсійною ядерною програмою.

Отже, ООН, яка із самого початку свого існування дуже активно і плідно діяла у сфері нерозповсюдження ядерної зброї, продовжує здійснювати цю критично важливу для існування людства і непросту роботу.

Література

1. Inventory of International Nonproliferation Organizations and Regimes/Compiled by Roland M.Timerbayev and Meggen M.Watt. – Monterey, CA: Center for Nonproliferation Studies, Monterey Institute of International Studies, 1995. – p. 4; UN General Assembly resolutions 37/71B(1978), 35/152D(1980), 36/921(1981), 46/37D(1991), 47/53C(1992).
2. UN Security Council Resolution 255(1968)//United Nations Resolutions//PPNN Briefing Book. – Vol. II. – P. H-1; Докладно про історію розробки та прийняття резолюції див: Тиммербаев.Р.М. Россия и ядерное нераспространение. – М.: Наука, 1999 – с. 336-342.
3. Inventory of International Nonproliferation Organizations and Regimes. 2000 Edition. - p. 14-15.
4. George Bunn, Roland M.Timerbayev. The Nuclear Nonproliferation Regime and Security Assurances to the Nonnuclear States//PIR Center. Scientific Notes. – Moscow, 1996. - #1. – p. 12.
5. Ibid.
6. Inventory of International Nonproliferation Organizations and Regimes. 2000 Edition. – p. 16.
7. UN Security Council 715 of 11 October 1991
8. Michael J.Engelhardt. Op.cit. – P.34; David Albright. How Much Plutonium Does North Korea Have? // The Bulletin of the Atomic Scientists. – September/October 1994. - Vol.50. - №5. – p. 48.
9. David Albright. Op.cit. – p. 50.
10. Valery I. Denisov. Op.cit. – p. 76.
11. William Safire. Korean Conflict II // The New York Times. – 1994. – June 9. – p. A25.
12. Robert S.Greenberger. North Korea Has New Threat In Nuclear Issue // The Wall Street Journal. – 1994. – June 14. – p. A11.
13. Michael J.Engelhardt. Op.cit. – p. 34-35.
14. Андрей Терехов. Персидские секреты МАГАТЭ. Тема иранской ядерной программы выходит на первый план в российско-американских контактах // Независимая газета. – 2009. – 28 августа.
15. Jonathan Weisman, Jay Solomon. Security Council Unanimously Backs Nuclear-Safeguards Resolution // The Wall Street Journal. – 2009. – Sept. 24.
16. D.Dombley and J.Blitz. Iran increases uranium enrichment // Financial Times. – 2010. – Feb.8.
17. J.Bolton. Iran and North Korea March On // The Wall Street Journal. – 2010. – May 25.

-
18. Николай Сурков. Безъядерный мираж на Ближнем Востоке // Независимая газета. – 2010. – 31 мая; Ксения Солянская. Ни ДНЯО без Израиля // www.gazeta.ru. – 2010. – 29.05.